

PEDAGOŠKI UTICAJ S. P. MERTVAGO NA RAZVOJ PREDŠKOLSTVA U CRNOJ GORI

Tatjana NOVOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: tabo@t-com.me

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljena analiza pedagoške dejavnosti in pomembnega prispevka S. P. Mertvago k razvoju izobraževanja otrok in žensk v Črni gori med devetnajstim in dvajsetim stoletjem, se pravi, v "stoletju otroka". Razsvetljena Rusija, najbolj znana kot ravnateljica Ženskega inštituta na Cetinju leta 1903, je ustanovila vrtec Djetski sad knjeginje Milice Nikolajevne. Predstavljala je drugačen pogled na otroka in otroštvo, ki bo zaznamoval novo fazo razumevanja in ohranjanja potenciala otrok in posledično vseh navad in načinov življenja v črnogorskem okolju.

Ključne besede: Sofija Petrovna Mertvago, vrtec, Djetski sad, Inštitut za deklince, otroštvo, vzgojiteljice

L'INFLUENZA PEDAGOGICA DI S. P. MERTVAGO SULLO SVILUPPO DELL'EDUCAZIONE PRESCOLASTICA NEL MONTENEGRO

SINTESI

Nello studio viene presentata l'analisi dell'attività pedagogica e l'importante contributo di S. P. Mertvago allo sviluppo dell'educazione dei bambini e delle donne nel Montenegro tra il XIX e il XX secolo, "il secolo del bambino". L'illuminista russa, più nota come direttrice dell'Istituto femminile a Cetinje nel 1903, ha fondato l'asilo d'infanzia Djetski sad knjeginje Milice Nikolajevne. Un punto di vista diverso riguardo il bambino e l'infanzia segnerà una nuova fase nel modo di capire e di preservare il potenziale del bambino e di conseguenza dell'insieme delle usanze, delle abitudini e dei modi di vivere nell'ambiente montenegrino.

Parole chiave: Sofija Petrovna Mertvago, asilo d'infanzia, Djetski sad, Istituto delle ragazze, infanzia, insegnanti di scuola materna

UVOD

U posljednjim dekadama prošlog milenijuma, a posebno u recentnoj savremenoj društvenoj i naučnoj retrospektivi, značajna pažnja relevantnih eksperata i kreatora obrazovne politike usmjerena je ka polju ranog djetinjstva. Duskorašnju implicitnu epistemologiju djetinjstva i društveno-obrazovnu i ukupnu praksu osporavanja ranorazvojnih potencijala, zamijenila je nova paradigma pregnantnog djetinjstva, ukotvljenog u postmoderni pristup humanističke pedagogije i veoma prospektivnog u pogledu ukupnog razvoja ličnosti. U kontekstu tako izmijenjenih okolnosti i polivalentnih naučnih saznanja o značaju ranog razvoja, o važnosti pažljivo profilisanih i dobrouvremenjenih intervencija, te, najčešće, nemogućnosti pune kompenzacije propuštenog i nedostatnog, u nekim narednim fazama, izdvajaju se različiti pristupi zaštiti djetinjstva iz vizure brojnih naučno-teorijskih i društveno-političkih sfera i optikuma. U osnovi podijeljenih, nekad suprotstavljenih naučnih refleksija i referentnih pravaca, stoji fluidno organizovana taksonomija dječjih potreba i njihovo razvrstavanje po različitim polaznim kriterijumima i prioritetima. Tako prepoznajemo brojne modele djetinjstva i njihove različite pristupe zaštiti dječjih potreba i prava. U domenu vaspitno-obrazovne politike i prakse, pomenuti modeli reifikovani su kroz različite forme društvenih institucionalnih ustrojstava, u kojima je organizovan rad sa populacijom djece na doškolskom uzrastu. Vudhed prepoznaje i diferencira četiri savremene perspektive u domenu nivoa i strukturalno-funkcionalne percepcije djetinjstva, a konsekventno i načina društveno-institucionalnog organizovanja vaspitno-obrazovnog procesa sa djecom na ranom uzrastu. Riječ je o razvojno-formativnoj, ekonomsko-političkoj, socijalno-kulturnoj i perspektivi ljudskih prava, koje interferiraju međusobno, gradeći različite epistemičke kontekstualne standarde življenja djetinjstva (Vudhed, 2012, 19).

Crnogorsko društvo, u kontekstu multipliciranih složenih društvenih okolnosti i višeaspekatski uslovljenih izazova, prepoznaje važnost ranorazvojnog perioda, ali reifikacija ideje kroz organizovano, paradigmatički jasno utemeljeno i svrsishodno pozicioniranje ovog segmenta u sistemski uređenoj obrazovnoj ljestvici i institucijama koje podržavaju djetinjstvo, tekla je i teče znatno sporije. O tome svjedoči niska stopa obuhvata djece ranog uzrasta predškolskim institucijama, od njihovog nastanka do danas, nejasna pozicija ovog segmenta unutar društvenog i obrazovnog sistema, neusaglašena nomenklatura indikatora kvaliteta, fragmentirana stručna, ekspertska, institucionalna i implicitno društveno i kulturno transponovana perspektiva različitih sudionika u polju djetinjstva. Na deklarativnom planu, u preskriptivnoj formi zakona, propisa, strategija, pomoci u ovoj oblasti su očiti, ali u domenu implicitnih opštedruštvenih i stručno-praktičnih uvjerenja, promjene su daleko sporije. Svijest o važnosti ranog razvoja i dalje je superponirana kulturološkim porukama, tradicionalnim arhetipovima i mitovima o djetinjstvu u našoj sredini, sistemskim nedoslednostima i neusaglašenim naučnim i narodnim modelima djeteta.

Od kada, određenije, datira organizovano predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Crnoj Gori? Istražujući spise o genezi ideje o institucionalnoj brizi i zaštiti najmlađe

populacije u crnogorskoj sredini, nalazimo zanimljive podatke iz različitih izvora, o prvobitnom utemeljenju ove intencije. U svrhu opsežnijeg i sveobuhvatnog sagledavanja pedagoškog doprinosa ruske prosvjetiteljke, zaslužne za procvat obrazovanja djece, žena, pa i cjelovitog crnogorskog društva, analizirali smo brojne publikacije, u kojima se naučnici, hroničari, savremenici Mertvagove bave njenim kompleksnim pedagoškim djelom. Posebnu pažnju smo posvetili iščitavanju bilješki o radu i osobitim zanimljivostima iz Djetskog Sada, objavljenim u ondašnjim crnogorskim časopisima, posebno u *Glasi Crnogorca*, koji je izlazio od 1873. do 1944. godine. Pitoreskne anegdote iz života prvih polaznika dječjeg zabavišta i pedagoškog djelovanja *institutki*, pod posvećenom patronažom Mertvagove, nalazimo u tekstovima više hroničara, a posebno, čuvenog ruskog naučnika i vrlog poznavaoaca crnogorskih prosvjetno-naučnih i društveno-političkih prilika onoga vremena, *Pavela Apolonoviča Rovinskog*.

UTICAJ S. P. MERTVAGO NA PROMJENE U PERCEPCIJI DJETINJSTVA I UKUPNOJ PEDAGOŠKOJ KLIMI U CRNOJ GORI

Začetke ideje o društveno-organizovanom institucionalnom obuhvatu djece na ranom uzrastu nalazimo još 1892. god., na Cetinju, kada se u toj varoši osnivaju diplomatska predstavništva i prvi put pominje potreba otvaranja dječjeg zabavišta ili “sada” (Marković, 1971). No, o tome, osim pomena i početnih ideja/zamajaca novog pristupa praksi odgajanja djeteta i razumijevanja djetinjstva u onovremenoj crnogorskoj sredini, nema konkretnih podataka, sve do 1900. godine, kad se određenije govori o potrebi konstituisanja prvog zabavišta, koje bi okupljalo, prvenstveno djecu iz siromašnih porodica. Otjelotvorenju ove intencije u praksi, konkretno će doprinijeti snažna i svrsishodno postulirana inicijativa Sofije Petrovne Mertvago, ruske prosvjetiteljke, utemeljena u ideji *svekolikog* razumijevanja djetinjstva i intenciji funkcionalne prezervacije dječjih potreba na najranijem uzrastu.

SOFIJA PETROVNA MERTVAGO – PORTRET

Sofija Petrovna Mertvago, rođena je 19. avgusta, 1851. godine, u Kazanu, u plemićkoj porodici. Provodeći djetinjstvo i mladost u uglednoj porodici, na “Matuški Volgi”, Sofija Petrovna je imala priliku da upozna znamenite savremenike iz svijeta umjetnosti, književnosti, nauke. Bazično obrazovanje stekla je u svom domu, a prva vaspitačica i učiteljica, bila joj je njena majka, koja se, pored pedagoške pouke najmlađih, bavila i pružanjem medicinske pomoći sirotima i bolesnima, u čemu su joj svesrdno pomagala njena djeca. U četrnaestoj godini Mertvagova odlazi u Sankt-Peterburg, grad na Nevi, na Smoljni Insitut, gdje je stekla više obrazovanje (Martinović, 1983, 60).

Još u porodičnom domu, S. Mertvago je naučila francuski, njemački i engleski jezik, a na Institutu je vanredno brzo i uspješno napredovala u svim obrazovnim sferama, pa su joj ondašnje ruske školske vlasti, omogućile ubrzano školovanje i prelazak na viši razredni nivo. Zahvaljući izuzetnim rezultatima, koje je postigla ova nadarena Insitutka, nadležne prosvjetne vlasti su joj omogućile da za dvije godine završi planiranih sedam

Sl. 1: S. P. Mertvago (Rovinski, 2000, 11).

godina školovanja i dobije specijalno priznanje za osvareni uspjeh. Nakon završenog formalnog školovanja, S. Mertvago se posvećuje pedagoškom radu i podučavanju djece u rodnom gradu. Po prirodi radoznala i agilna, Mertvagova je mnogo putovala, zanimajući se za život i običaje svojih sunarodnika, ali i navike i specifičnosti drugih evropskih areala. To će joj etnografsko *putovanje* i posvećeno stranstvovanje, posebno izoštriti fokus interesovanja i pažnje ka obrazovnim potrebama ženske djece i “mladeži”. U periodu od 1883. do 1888. godine, Mertvagova je radila kao nastavnica, a potom i izuzetno uspješna upravnica Ženske gimnazije u Rjazanu, zbog kojeg je stekla visokoprestiznu poziciju u ruskim intelektualnim i društvenim krugovima (Martinović, 1983, 60). Na Cetinje će, po preporuci ruske carice doći 1887. godine, a dužnost upravnice Ženskog instituta preuzela je od J. A. Lopuhine, 1888. godine. Poslije ukidanja Instituta, 1913. godine, S. P. Mertvago se vratila u Rusiju, a sa njom je transponovana i kompletna arhiva o radu ove institucije u Peterburg. Ratne okolnosti su je zatekle u rodnom gradu, gdje je i okončala svoj život, u bijedi i siromaštvu, po svjedočanstvima u bilješkama o njenom biografskom “putu” (Martinović, 1983, 72).

OSNIVANJE DJEVOJAČKOG INSTITUTA I RADNIČKE ŠKOLA PRINCEZE JOLANDE NA CETINJU

Direktorka Ženske gimnazije u Rjazanu, Sofija Petrovna Mertvago, je, zahvaljujući visokoj reputaciji, koju je stekla tokom svog petogodišnjeg rukovođenja srednjoškolskom institucijom u ovom gradu, dobila najbolje preporuke od same ruske carice Marije

Aleksandrovne. Stoga je prilikom otvaranja prvog imperatorskog Djevojačkog instituta na Cetinju, ruska carica povjerila Sofiji P. Mertvago, rukovođenje ovom ustanovom, pa je Carskim dekretom 1888. godine postavljena za upraviteljicu Cetinjskog ženskog srednjoškolskog zavoda, kojim je upravljala dvije i po decenije. Prvobitno, Institut je radio u zgradi Biljarde. Prije nje Institutom su rukovodile Nadežda Petrovna Pacević, Natalija Ljvovna Mesaroš i Julija Andrijanova Lopuhina (Martinović, 1983). Zavod je bio jedna od najprestižnijih institucija onog vremena na južnoslovenskim balkanskim prostorima. Crnogorski suveren Nikola I, izdejstvovao je kod ruske carice Marije Aleksandrovne u Sant-Peterburgu, novčanu pomoć (5500 rubalja) za školovanje ženske mladeži na Cetinju (Martinović, 1983, 59). Već 1891/92. godine S. P. Mertvago je u ženski Institut upisala, pored 15 crnogorskih učenica, nove polaznice iz Boke Kotorske, Vojvodine, Dalmacije i Hrvatske, pa je Škola postala novi centar međunacionalne i interkulturne kolaboracije, koji će pomjeriti i proširiti granice prosvjetno-pedagoškog uticaja i djelovanja van crnogorskih okvira.

Uspjeh ove škole i popularizacija rada Instituta doprinijela je sve snažnijem i ekstenzivnijem interesovanju mladih djevojaka sa južnoslovenskih prostora za upis u ovu školu, a crnogorskom školstvu donijela veći ugled i prestižniju poziciju u širem okruženju. *Pavel Apolonovič Rovinski*, poznati ruski naučnik, u svojoj monografskoj publikaciji, bilježi izuzetne pedagoške rezultate Instituta u svim oblastima, umnoj, estetskoj, fizičkoj, moralnoj i "svekolikom" vaspitanju, koji je usmjeravala upraviteljica Mertvago (Martinović, 1983, 63). Nastavni plan i program, po kojem se nastava

Sl. 2: Učenice iz Instituta, sa nastavnicom Jelenom Živaljević Vicković iz Kotora (Rovinski, 2000, 3).

odvijala u Institutu bio je kompatibilan sa programom u ondašnjim ruskim ženskim gimnazijama (Delibašić, 2009, 5). U *Glasi Crnogorca, Cetinjskom vjesniku, Grlici* i drugim publikacijama, koje su izlazile krajem 19. og i početkom 20. vijeka u Crnoj Gori, S. P. Mertvago je objavljivala uputstva, oglase i naredbe o obavezama i načinu školovanja mladih polaznica u Institutu. Uvela je i odgovarajuću školsku administraciju, sa “godišnjim protokolom”, a objavila je 1894. godine “Nekoliko pravila radi ravnanja roditelja, koji bi željeli da svoju djecu daju u ovaj Zavod” (Prosvjeta, II, X, 1894, 545). Polaznice Instituta, čiji je broj iz godine u godinu rastao su bile prve obrazovane Crnogorke, koje su svojim radom, ugledom i pedagoškim djelovanjem, pozitivno uticale na dalje promjene u sredinama, u kojima su živjele, pomjerajući postepeno implicitna pravila življenja, društvenih relacija i pozicija, naročito žena u onovremenoj crnogorskoj i drugim balkanskim sredinama. Rovinski je zabilježio da je na putu kroz Šibenik, ušao u trgovačku radnju i predstavio se da dolazi iz Crne Gore, a prodavac je s neskrivenim divljenjem govorio o Institutu i svojim sugrađankama koje se tamo školuju i koje se izdvajaju u gradu po obrazovanju i ponašanju. Crnogorski knjaževski par je s velikom pažnjom i odobravanjem pratio rad Instituta, pa je na svim ispitima prisustvovao neko iz knjaževske porodice, a na završnim svečanostima i sam crnogorski suveren. Često su predstave učenica iz Instutua bile prikazivane u Zetskom domu, a “načalnica je svemu davala nemjerljivi obol, ulažući u vaspitanje i obrazovanje povjerenih joj naraštaja sve svoje bogato znanje, iskustvo i energiju koju je posjedovala” (Martinović, 1995, 66). Učenice su u školi sticale zavidna znanja iz ruskog, francuskog “a i iz njemačkog jezika, koji se učio neobligatno” (Vuksan, 1939, 252). Do 1910. godine, Instutut je pohađalo 450 učenica, od kojih je 205 bilo iz Crne Gore, a ostale iz Srbije, Bugarske i Italije, tako da je škola zadobila internacionalnu dimenziju i postala novi centar i stjecište prosvjetne mreže djelatnosti i interkulturnih uticaja, transponovan u širi pedagoški kontekst. Na taj način S. P. Mertvago je “vaspostavila moderno učilište, u kojem se mnogo radilo na njegovanju tradicionalnih crnogorskih vrijednosti”, a unapređenju pedagoškog kvaliteta cjelovitog vaspitno-obrazovnog procesa, doprinijela je angažovanjem najboljih stručnjaka iz okruženja, kao i kreiranjem pedagoški primjereno utemeljenog nastavnog plana i programa (Rovinski, 1994). Posljednja verzija (peta po redu) nastavnog plana i programa, usvojenog 1907/08. godine, bila je znatno unaprijeđena, s posebnim akcentom na korpusu stranih jezika, pa su se, po tvrđenju P.A. Rovinskog, učenice s lakoćom izražavale na ruskom, gotovo kao na svom maternjem jeziku. Najsavremenija nastavna sredstva nabavljena su iz Rusije već 1891. godine, a Škola je dobila svoj pečat 1889/90. godine, na kojem je u sredini bio urezan crnogorski grb, a okolo natpis „Djevojački institut carice Marije na Cetinju“ (Mrdak, 2016).

S. P. Mertvago, ruskinja koja se odomacila u Crnoj Gori, posebno se zanimala za život žena, pa je obilazeći sela i varoši proučavala etnografski specifikum ove sredine, kroz položaj, običaje, navike stanovništva, pozicije, uloge i relacije u porodičnom kontekstu, tražeći načine da im učini život kvalitetnijim, dostojnijim i naprednijim. To je podstaklo S.P.Mertvago da inicira otvaranje prve škole ženskih ručnih radova na Cetinju, u kojoj su mlade djevojke učile da se bave ovim zanatom, uz korišćenje odgovarajućeg pribora i alata za proizvodnju. U ovom poduhvatu Sofiji P. Mertvago pomogla je, njeno

veličanstvo kraljica Italije Jelena Nikolajevna, pa je otvorena “Radnička škola princeze Jolande”, u kojoj su se dugo proizvodile najfinije tkanine, a mlade polaznice su dobijale, osim obuke i alat za rad, po povratku u svoje porodice. Na taj način se ovaj zanat prenosio u svakodnevni životni milje i, postepeno, perpetuirao kroz cjeloviti splet navika i porodičnih običaja u Crnoj Gori (Rovinski, 1994, 293). Diskretno, znalački nenametljivo, višestruko prospektivno, kroz ozbiljnu refleksiju životnih pitanja u ovom miljeu, ruska dobročiniteljka je doprinijela mijenjanju kvaliteta života, posebno djevojčica i žena u prilično zatvorenoj, tradicionalno-patricentričnoj crnogorskoj sredini, početkom prošlog stoljeća. Svojim posvećenim, brižljivo i seriozno usmjerenim pedagoškim djelovanjem tokom te dvije i po decenije, ova humana prosvjetno-pedagoška utemeljiteljka, “strovna”, kako su je s posebnim pijetetom oslovljavale njene *institute*, trajno će promijeniti klimu u crnogorskoj sredini i uspostaviti neke nove temeljne postulate za razvoj značajnih pedagoških i društveno relevantnih vrijednosti u Crnoj Gori, naročito kada su u pitanju osjetljive i vitalno važne, a dugo, prilično marginalizovane populacije u društvu: djeca i žene. Prilikom proslave 25. godišnjice Djevojačkog instituta, 1895. godine, crnogorski suveren se obratio načelnici Mertvago biranim riječima, odajući joj izuzetno priznanje: “U cijelom Južnom Slovenstvu, po sudu znalaca, ovaj Insitut prednjači pred svojom braćom, na veliku korist Crne Gore i ponos Rusije. A šta čini, te mu pripada to prvijenstvo? To je rusko srce učinilo i ovo čudo te je u ovim krševima procjetao najmirisniji cvijet na Balkanu i to baš, gospođice, pod vašom mudrom, revnosnom i prosvijećenom upravom.” (Glas Crnogorca, 11. 11. 1895, [2]).

Za Sofiju Petrovnu vezuje se i ideja otvaranja knjigovezačke škole na Cetinju, 1904. godine (Glas Crnogorca, 7. 2. 1904, [3]).

OSNIVANJE DJETSKOG SADA NA CETINJU

Nakon desetogodišnjih priprema, zahvaljujući ruskoj pomoći i angažovanju upravnice *Djevojačkog instituta*, Sofije Petrovne Mertvago i knjezinje *Milice Nikolajevne*, kćerke kralja *Nikole* i supruge velikog kneza *Petra Nikolajevića*, koja je obezbijedila sredstva za kupovinu zgrade s baštom, potreban inventar i naknadu za dvije vaspitačice, na Cetinju je 1903. godine osnovan *Djetski sad Njenog Carskog Visočanstva knjezinje Milice Nikolajevne*.

Poznatí ruski naučnik, koji je veoma aktivno učestvovao u kulturno-prosvjetnom životu Crne Gore, *P. A. Rovinski*, boraveći na Cetinju prije osnivanja Djetskog sada, prvog dječjeg zabavišta, zapaža, analizirajući tadašnji društveni kontekst, da su “djeca predškolskog uzrasta iz sirotinjskih porodica bez ikakvog nadzora i vaspitava ih ulica ... Prljavi, bosí i iscijepani lutaju ulicama” (Rovinski, 1994, 293). Razlog za nedostatni roditeljski vaspitni nadzor nad djecom iz najsiromašnijeg društvenog sloja u ondašnjem Cetinju, Rovinski nalazi u činjenici da je određeni broj mladih ljudi bio prinuđen da radi cjelodnevno za nadnicu, nemajući vremena da se s većom pažnjom posveti svojoj djeci. On, takođe ističe da je opasno prepuštanje djece ulici i anarhičnom životu bilo visoko rizično, jer se dešavalo u vrijeme osjetljivog dječjeg razvojnog perioda “kada se aktivira dječje mišljenje” (Rovinski, 1994, 293). U moralnom smislu, naglašava ovaj poznati

Sl. 3: *Isječak iz novina, Glas Crnogorca, 1. 1. 1903, [2]: otvaranje Djetskog sada.*

ruski istoričar, etnolog i antropolog, opisujući djecu bez odgovarajućeg roditeljskog vaspitnog nadzora, postoji opasnost od usvajanja pogrešnih obrazaca ponašanja, koje je kasnije teško modifikovati i razvojno kompenzovati, u nekim narednim fazama odrastanja. Iako inicijalno otvoreno zabavište za djecu iz siromašnih porodica, s vremenom su Djetski sad pohađala i djeca bogatijih ljudi i činovnika, uz određenu mjesečnu nadoknadu. Jovanović ističe: “Zabavište mora biti na ocjeditom mjestu, udaljeno od mjesta, gdje se kupi masa naroda, kao što su pazari, sudnice, vojni stanovi” (Jovanović, 1911). Od 1905. godine, u Djetskom sadu je bilo 97 oro djece, a ukupno je 717 učenika bilo u svim školama na ondašnjem Cetinju (Petrović, 1905). U februaru, 1907. godine usvojen je *Zakon o narodnim školama u Knjaževini Crnoj Gori*, koji je jasno markirao i formalno inkorporirao *zabavište* u jedinstveni obrazovni kontinuum. U *Zakonu o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori* iz 1907. godine, u čl. 2, zapisano je: “Narodne su škole: dječija zabavišta, osnovne i produžne škole”, a u čl. 3 stoji detaljnije obrazloženje: “u dječijim zabavištima vaspitavaju se djeca oba pola od četvrte do sedme godine. Pravila

za dječija zabavišta propisuje Ministar prosvjete po saslušanju Prosvjetnog Savjeta”. Kad je u pitanju sistemski pristup poziciji, suštinskom statusu i prirodi ovog segmenta i institucionalnoj konstituciji, iako je zabaviše bilo markirano kao sastavni dio obrazovnog kontinuuma, u ondašnjoj Crnoj Gori, u okviru Zakona o narodnim školama, istaknuto je da se o dječjim zabavištima odlučuje na predlog opštinskih uprava, dok formiranje pripremljenih razreda zavisi od mišljenja školskih nadzornika (Zakon o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori, 1907, 4).

U *Glasi Crnogorca* zabilježeno je da je prvo *zabavište*, ondašnji Djetski sad, smješten u naročito “udobnoj zgradi u opštinskom parku”, gdje djeca mogu da se igraju, uče i “tjelesno se razvijaju”. Djeca su smještena u dvije grupe: mlađoj, u kojoj su mališani bili uniformisani u crvenoj odjeći i starijoj-naprednijoj, gdje su dječica bila obučena u odjeću plave boje (Tragovima školstva, 2009, 51).

Veoma često su zabaviše obilazili i darivali ugledni gosti iz svijeta, pa u *Glasi Crnogorca* čitamo informaciju da je “g-đica Durham, publicista, prijatelj Crne Gore, boravila na Cetinju i posjetila Djetski sad i tom prilikom priložila 20 perpera za siromašnu djecu, na čemu je Uprava zabavišta veoma zahvalna” (*Glas Crnogorca*, 30. 4. 1911, [2]). Zabavište je uspješno radilo, a učitelj Mitar Jovanović, u članku o radu ove male dječje kuće, ističući, na samom početku svog teksta Platonovu izreku: “Vaspitanju je cilj da daje tijelu i duši svu ljepotu i sve savršenstvo, što ga oni mogu imati”, podsjeća na izuzetnu vrijednost Frebelovog prvog vrta/vrtića, njegovo specifično ustrojstvo i životno-praktični način rada, te ukazuje na sličnosti sa prvim crnogorskim dječjim *zabavištem*. Obrazlažući smisao i misiju ovakvog *zabavišta* na Cetinju, Jovanović zaključuje: “Zabavište će dakle imati zadatak da sačuva djecu od propasti tjelesne i duševne kada ih bude sabiralo u svoja plodonosna njedra. Time će biti zadovoljena i jedna humana i prosvjetno-vaspitna dužnost, koja za nas u Crnoj Gori ne smije biti ni malena ni velika” (Jovanović, 1911, 126). U ovim riječima, nalazimo klicu “velikog buđenja”, koje će još dugo trajati u našoj sredini, u pogledu naučno i implicitno osviještenog sagledavanja i tumačenja važnosti sistemskog i obuhvatnog stimulisanja “dječjeg programa”, kako je to isticala Marija Montessori. Sticajem specifičnih društvenih i životnih okolnosti, u ondašnjoj Crnoj Gori, kao i posvećenim prisustvom i željom da unaprijedi kvalitet života djece i porodičnih veza i uloga, S. P. Mervago je proizvela “budjenje poput erupcije na vulkanskom tlu, gdje se spontano i posvuda šire plamenovi” (Montesori, 1966, 15).

S. P. Mervago je značajno doprinijela svojim upornim, temeljno satkanim svekolikim djelovanjem u široj društveno-životnoj zbilji tradicionalno zatvorene sredine, *tihoj* i postepenoj emancipaciji žene u Crnoj Gori i perpetuiranju svijesti o potrebi školovanja djevojčica, te njihovoj drugačijoj ulozi u životno-društvenom prosedu i budućnosti. Pritom, ova izuzetna, humana prosvjetiteljka je pomagala siromašnoj djeci i crnogorskim familijama, čiji su članovi stradali u balkanskim ratovima (Rovinski, 1994, 1909). Za svoj rad, ruska prosvjetiteljka odlikovana je od Ruske carice sa dva reskripta i Marijanskim ordenom II stepena, a knjaz Nikola I je nagradio Zlatnom medaljom za revnost, kralj Aleksandar I Obrenović, odlikovao je Ordenom Sv. Save III stepena, Petar I Karađorđević Ordenom Sv. Save III stepena, kralj Bugarske-ordenom za građanske usluge IV stepena, patrijarh Jerusalimski Damjan, svetim Jerusalimskim krstom (Prosvjeta, VIII, V, 1897,

321). Rovinski, savremenik S. P. Mervago, ostavio je bogatu riznicu bilješki, članaka, komentara o izuzetno značajnoj, pregnantnoj, prosvjetno-pedagoškoj misiji ruske upraviteljke Djevojačkog instituta i prvog Djetskog sada, na Cetinju, u Crnoj Gori.

PROGRAM RADA U DJETSKOM SADU

Razmatrajući kvalitativne indikatore djelatnosti u prvoj predškolskoj ustanovi u Crnoj Gori, Rovinski markira nekoliko izrazito važnih rezultata rada Djetskog sada. Prije svega, umjesto prethodno pomenutog “neuređenog” i samo *podrazumijevajućeg* koncepta djetinjstva, konačno djeca dobijaju svoj organizovani prostor, u kome funkcionišu u nekom novom poretku, u struktuiranim uslovima, sa anticipiranim zadacima i *programom*. Dvije uzrasne grupe, koje su okupljale male polaznike prve predškolske ustanove, često su bile stjecište kolopleta zajedničkih aktivnosti, starijih i mlađih, pa su djeca imala prilike za međusobnu podršku, kolaborativno učenje, empatijski odnos i moralno sazrijevanje, što je već prepoznatljiva intencija savremenih predškolskih obrazovnih modela u prezentnom kontekstu. “Svi su čisti, u pristojnoj odjeći i obući. Ako neko od njih galami i uopšte dozvoljava sebi nešto neprilično, druga djeca ga umiruju. Svako od njih je prožeto sviješću da ide u malu školu, a poslije će krenuti u veliku, odnosno osnovnu” (Rovinski, 1994, 294). I kao u Frebelovom *zabavištu*, značajno mjesto prirodno pripada priboru za rad i didaktičkim materijalima (Kamenov, 2010). Tu su “lopte, kugle, valjci, prutići za pravljenje raznih figura, hartija za bojadisanje i previjanje idr., a poslije ovih igara, nastaje odmor. U tome je najbolje sljedovati načelo *odmaranja zabavom*” (Jovanović, 1911, 127).

Iako inicijalno konstituisano kao čuvalište, veoma brzo, prvo zabavište dobija karakter vaspitno-obrazovne ustanove, koja je imala svoj, istina, “neobligatni” program, struktuiran po odgovarajućim oblastima. Djeca se, naglašava Rovinski, u ovoj ustanovi “navikavaju na red, upoznaju se sa prirodom u vrtu koji pripada Djetskom sadu i koji je zasađen raznim biljkama i cvijećem”. Djeca su bila u prilici da uče, koristeći vlastite saznajne postupke kroz različite čulne doživljaje, kako je Montesorijeva podcrtala: “Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu” (Montesori, 1966, 92). Uz to “rade gimnastiku, marširaju, pjevaju, učeći pjesmice, igraju kola, izvodeći razne figure, razne dječije igre, dijeleći se na grupe i najzad rade” (Rovinski, 1994, 295). U prvom razredu (mlađa grupa) djeca uče da broje do pet, a u naprednoj grupi, do deset, na praktičan i zanimljiv način, pa dok *zabavilja* ispisuje kredom po tabli, mališani “na klupama koje su po površini kvadratirane, izvode različite šare u bojama, pomoću malih šipki, drvcadi ili kartonskih kvadrata” (Rovinski, 1994, 296). Iako zvanično propisanog programa u Djetskom sadu, nije bilo, rad sa djecom bio je očito raznovrstan, sadržajan, razvojnom nivou i uzrastu prilagođen, a uključivao je matematičke igre, gimastičke vježbe, pjevanje, ručni rad, crtanje, učenje kratkih molitivi napamet, izvođenje malih skečeva i dijaloga, interpretiranje odgovarajućih priča ... Rovinski bilježi da su djeca znala po nekoliko “pogodnih deklamacija”, pa čak ih uspješno govore na ruskom i češkom, a znaju da izvedu i neke složenije kompozicije. “Pa tek igre i tjelesna vježbanja što ih zajednički vrše, a sve u skladu i

odmjerenosti kao da su pravi matorci!” (Glas Crnogorca, 6. 2. 1910, [3]). U nepisanom programskom konceptu dječjeg zabavišta, posebno se apostrofira značaj fizičkog razvoja, pa se ističe da je nužno da djeca izvode odgovarajuće pokrete i harmonično se razvijaju (Jovanović, 1911). U skladu sa implicitnim uvjerenjima u crnogorskoj kulturi i ukupnom životnom ondašnjem prosedeu, vodeći ciljevi u domenu fizičkog vaspitanja, kao podloge za holistički razvoj ličnosti, su “hitrost, izdržljivost i snalažljivost”, a osnovna sredstva fizičkog vaspitanja su igra, rad i razne vježbe (Eraković, 1993). Najprirodnija i najozbiljnija edukativna aktivnost sa višestrukim značenjem i razvojnim potencijalom za dijete je svakako, igra, kao način izražavanja cjelovitog individualnog razvojno-personalnog sazrijevanja. Zato Huizinga, u svom djelu *Homo ludens* ističe da je: »... igra dobrovoljna radnja ili djelatnost, koja se odvija unutar nekih utvrđenih vremenskih ili prostornih granica, prema dobrovoljno prihvaćenim ali i beziznimno obaveznim pravilima, kojoj je cilj u njoj samoj, a prati je osjećaj napetosti i radosti te svijest da je ona ‘nešto drugo’ nego ‘obični život’« (Huizinga, 1970, 44). Frebel je igru okvalifikovao kao najviši stupanj dječjeg razvitka, jer ona je “slobodno, aktivno predstavljanje unutrašnjosti iz neophodnosti i potrebe same unutrašnjosti. Izvori svega dobrog počivaju u njoj, proizilaze iz nje: dete koje se igra valjano, samoaktivno, tiho, istrajno do telesnog zamora, biće izvesno i voljan, tih, istrajan čovek, koji sa požrtvovanošću unapređuje tuđe i svoje dobro.” (Frebel, 1826, prema Kamenov, 2010). Stoga, umjesto da se djeci znanje *utuvljuje* i gotovo posreduje, Frebel je želio da djeci prepusti radost i puni doživljaj otkrivanja svijeta. Svaka kulturna epoha donosi svoje reinterpretacije igrovne “ostavštine” i inovacije koje transponuju igrovnu aktivnost u neku novu stvaralačku, imaginativno-kreativnu ravan, utoliko više, ukoliko djeca imaju više autonomije. Ludički korpus sadržaja igrovne kulture u nekoj sredini i vremenu, sadrži opis ponašanja djece, najčešći tip interakcije, simbolički kontekst i fiktivne situacije, posledice uspjeha ili neuspjeha. U prvom dječjem *zabavištu*, igra je predstavljala potku i ishodište dječjeg učenja, razvoja, socijalne interakcije, pa se najčešće pominju: igre hvatanja, igre u pogađanju, podražavanju i razna kola, koja odražavaju folklorističku etnografsku dimenziju ondašnje crnogorske kulture. Vaspitačice, ondašnje *zabavilje*, su po preporuci prosvjetnih nadzornika primjenjivale različite tipove igara (Oro crnogorsko, Veselo kolo, Seljančica id r.), a na kraju svake godine, u programu ispita, u dječjem zabavištu, postojala je gimnastička tačka u bašti (Eraković, 1993).

U domenu moralnog vaspitanja, *zabavilje* su insistirale “da djeca uvijek govore istinu i čine što je pravo”, kao i da izgrađuju svoju moralnu autonomiju (Jovanović, 1911, 129). Vezivna karika unutar nepisanog programa, pokretač i temeljna vaspitna potka u cjelovitoj procesnoj dinamici je *ljubav*, međusobna, prema roditeljima, starijima i *zabaviljama*, kao implicitna, skrivena, neiskazana dimenzija i *snaga* kurikuluma, u najširem smislu, pedagoškog procesa, životnih uvjerenja i postupaka. Djecu ne treba opterećivati nepotrebnim, prezahtjevnim, neuvremenjeno plasiranim konceptima, već im ponuditi slikovnice, životno-iskustveno bliske sadržaje i muziku. “Djeca se uče opažanju i reproduciranju svojih duševnih stanja. Na taj način čula dječja ulaze u jedno svjesno djelovanje, a mašta i intelekt pomažu logičku svijest u njenom razvoju” (Jovanović, 1911, 129). Ručni rad je bio veoma važan za djecu, pa su se obučavali da

pletu različite trake od hartije u boji, da oblikuju produkte od slame, prave igračke, koje su mogli prodavati (današnje preduzetničko učenje!). Sve što ova djeca “prave ručnim radom”, kaže Rovinski, “ne može se nabrojati, samo ćemo reći da ormančići napunjeni dječijim radovima zadivljuju posjetioce” (Rovinski, 1994, 293–295). Oni izrađuju različite rukotvorine “iglama, nožicama, glinom, da niko ne vjeruje da su djelo malih nejakih ručica” (Cetinjski vjesnik, 2. 11. 1911, 2). Radi usavršavanja vizuelne i finomotoričke osjetljivosti, djeca crtaju na crnim tablicama i šiju vezući na naznačenim rupicama po debeloj hartiji i kukičaju od konca. U pjevanju se podstiče održavanje tona i takta, što predstavlja “odliku običnog crnogorskog pjevanja” (Rovinski, 1998, 217). Posebno se insistira na slobodi izbora kod djece, bez “velikih stega”, u podatnoj atmosferi razmjene i “prihvatljive utakmice sa vršnjacima”, koja podstiče radoznalost i intrinzičnu motivaciju, pa dodaje: “dijete je bez slobode kao proljeće bez sunca” (Jovanović, 1911, 128). Unutrašnja osjetljivost djeteta je osnova za izbore u okolini koja je kreirana prema razvojnim sklonostima, kao i individualnim osobitostima. Na taj način se bude “najosjetljivija živčana vlakanca, koja su do sad ravnodušno titrala u neumjerenim krikovima, a sada se bude i izazivaju promjene i životne vibracije” (Montesori, 1966, 71). Odmjerenim uvodnim aktivnostima djeci se omogućava funkcionalniji prelaz na složenije spoznajne činjenice i čitanje, pisanje, crtanje i računanje, koje će se “olakšati prutićima i kuglicama na račinaljci”. Značajna pažnja u prvom dječjem *zabavištu*, posvećena je disciplini i navikavanju na organizovani red.

Obično su na kraju školske godine bile priređivane izložbe dječjih likovnih radova i drugih rukotvorina, koje su imali prilike da posjete roditelji i drugi građani (Bulatović, 2013). Na dan osnivanja Djetskog sada, na krsno ime Sv. Arsenija, svake godine, u *zabavištu* bi bile priređivane prigodne svečanosti, a tim događajima su prisustvovali ambasadori, ministri i obavezno načelnica Instituta i utemeljiteljka ove prve predškolske ustanove u Crnoj Gori, S. P. Mertvago (Glas Crnogorca, 30. 4. 1911, [2]). Djetski sad je, kako je Rovinski istakao bio “omiljeno dijete” Sofije Petrovne, pa ga je redovno posjećivala i darivala (Ровинский [Rovinsky], 1969, 506).

(Из Дјечијег Сада.) У уторак, 26. ов. мјесеца у 10 сати прије подне, биће у овд. Дјечијем Саду Велике Књагиње Милице Николајевне, годишњи испит ученика-ца, и изложба дјечијих радова, на који се позивају дјечији родитељи и сви које ова школа занима. Послије подне слободно је свакоме доћи да види изложбу радова.

Sl. 4: Obavijest o završnim svečanostima u Djetskom sadu, Glas Crnogorca, 31. 12. 1911, [7].

Ako uporedimo program Djetskog sada, iako ne u formi preskriptivno datog referentnog okvira za rad sa djecom, sa aktuelnim kurikulumom, u okrilju postmoderne pedagogije pluralnosti ideja i rješenja, prepoznamo zajedničke okosnice podučavanja/učenja, proizašle iz sličnog poimanja dječjih potreba. Zajedničko im je insistiranje na ključnim područjima aktivnosti, na životno-praktičnim i radnim vještinama kod djece, samodisciplini, kooperativnim akcijama, “pedagogiji u kontaktu sa stvarnošću”, refleksivnom djelovanju odraslih, uključivanju roditelja i zajednice. Habermas (1974, 282) je upravo ukazao na “opasnost od isključivo tehničke civilizacije, koja je lišena međusobne veze između teorije i prakse, pošto joj preta cepanje njene svesti i cepanje ljudskih bića u dve klase – socijalne inženjere i stanare zatvorenih institucija” (Gojkov, 2006, 39). Djetski sad nije bio zatvorena institucija, već živa, životna, kontekstu prilagođena radi/učionica-sredina, u kojoj su pojedine oblasti bile integrisane, obezbjeđujući djeci učenje kroz iskustvo na smislen i cjelishodan način.

ULOGA VASPITAČA/CA U DJETSKOM SADU

Iako prve predškolske institucionalne jedinice imaju karakter čuvališta, a zaposleni/e u njima, dominantno, vrše obavezu obezbjeđivanja brige i zaštite djece na ranom uzrastu, veoma brzo, nakon konstituisanja Djetskog sada, *zabavilje*, kako su prvobitno “prozvali” zaposlenice u “dječjoj kući”, nalaze svoje “mjesto” u ondašnjem *Zakonu o obrazovanju*. Jovanović ističe da se u prvom *zabavištu* poklanjala značajna pažnja nastavnom radu i izboru odgovarajućih *zabavilja*, pa se ova ustanova po svom ustrojstvu mogla uporediti sa prestižnim dječjim vrtićima u ondašnjoj prosvetenoj Evropi (Jovanović, 1911).

U čl. 33, *Zakona o obrazovanju*, u odjeljku, pod nazivom *Nastavnici*, istaknuto je “da djecu u zabavištu vaspitava *zabavilja*”. Razlika u nivou obrazovanja između *zabavilja* i drugih prosvjetnih radnika/ca je očigledna i jasno je da se od profesionalaca koji rade sa najmlađom populacijom očekivalo stručno djelovanje po nižim kompetencijskim standardima nego za ostale nastavnike u osnovnoj i naprednoj školi. Dok su učitelji/ce morale završiti “Učiteljsku Školu ili Žensku Učiteljsku školu i položen ispit zrelosti”, *zabavilje* su završavale “redovnu stručnu školu i ispit za *zabavilje*” (Zakon o narodnijem školama, 1907, čl. 37, 19). U dijelu koji se odnosi na prava zaposlenih *zabavilja* i učiteljica, u čl. 43 zapisano je: “*Zabavilja* u *zabavištu* dobija u početku službe 600 kruna na godinu. Poslije svake pete godine dobija godišnju povišicu od 100 kruna, tako da u 30-oj godini službe prima 1200 kruna na godinu i sa tom platom služi do navršetka 35 godine službovanja, kada prima isto toliko pensije. *Zabavilja* dobija besplatan stan i ogrjev ili naknadu za to, kao i učiteljica osnovne škole”, a u čl. 50 piše: “*Zabavilje*, učitelje i učiteljice, a tako i upravitelje, postavlja Ministar prosvjete” (Zakon o narodnijem školama, 1907, 23). Polaznice Ženskog instituta, S. P. Mertvago su bile prve *zabavilje* u *Djetskom sadu* (Cvjetka Miletić i Koviljka Petrović). Sagledavajući stručni angažman *zabavilje* i njen profesionalni djelokrug nadležnosti, Jovanović ističe da je njena uloga bila veoma važna u podsticanju “pravilnog razvoja tijela i duše dječje”, uz primjenu odgovarajućih vaspitnih sredstava (1911). U okviru

stručnog osposobljavanja *zabavilja*, posebno se apostrofiralo izučavanje pedagoških predmeta u četvorogodišnjoj stručnoj školi, a potom i oblasti koje se odnose na osobenosti dječijeg “tjelesnog i duševnog razvoja” u ranom dobu. U svrhu stručne pripreme, buduće *zabavilje* su imale organizovanu praksu u *zabavištu* radi sticanja radnih vještina (Jovanović, 1911).

Komparirajući korpus krucijalnih pedagoških nadležnosti, ondašnje *zabavilje* i današnjih vaspitača/ca, zapažamo da u presjeku uloga između dva vremenska i paradigmatički i predznačenijski različito profilisana konteksta, nalazimo neke ključne jedinstvene, ili kontigentne profesionalne sposobnosti. Od vaspitača se očekuje da posjeduju sposobnosti:

- da stvara stimulatívno okruženje;
- priprema materijal za učenje;
- stvara socijalne situacije za učenje i načine na koje pojedinac konstruiše znanje;
- refleksijske i razumijevanja problema koji se pri učenju javljaju (Gojkov, 2006, 67).

Pritom, kontekstualne interpretacije pedagoških smjernica, zavise uvijek, u svakom vremenskom i lokalno specifično oblikovanom prostoru, u značajnoj mjeri, od implicitne vizure najbolje prakse profesionalaca. Stoga, Nimmo (1998) ističe da cjelokupni vaspitno-obrazovni proces počiva na uvjerenjima vaspitača, odn. njihovoj slici o poželjnom djetetu u zajednici koja odražava očekivanja, vrijednosti, perspektive najboljeg odrastanja (Slunjski, 2006, 91).

Kakva je mogla biti “implicitna pedagogija” ondašnjih *zabavilja*!? Svakako, uslovljena onovremenskim patrijarhalno-kontekstualnim specifičnostima crnogorske sredine, u pogledu položaja, mogućnosti i očekivanja od djece, kao i porodične unutrašnje dinamike i ustrojstva. Iako, patrijarhalni model društva u specifičnom kulturno-istorijskom prosedeu, sa patricentričnom podjelom porodičnih i društvenih uloga i moći, i pored nedostajuće svijesti o složenim potencijalima i značaju djetinjstva, dijete je spontano bilo poštovano kao “odrasli u malom”. Takav odnos prema djetetu, indukovao je ranije uključivanje najmlađih u svijet odraslih i složenijih obaveza, nasuprot modernom konceptu djetinjstva, koje se “zatvara” u posebne okvire pažnje, pretjerane zaštite i naglašene infatilizacije djeteta.

Poimanje djeteta kao aktivnog graditelja “vlastitog razvoja”, sa jedinstvenim razvojnim potencijalom i kompetencijama, uslovljava nova polja vaspitačevog profesionalnog angažmana i djelovanja, uz proširenu odgovornost i obavezu kontinuirane refleksije vlastite prakse i sublimiranog pedagoškog pristupa. Ako “dijete nosi sa sobom ključ svoje osobne zagonetke, ako posjeduje psihički projekt i smjernice razvoja, one su sigurno potencijalne i iznimno delikatne u pokušajima realizacije”, istakla je M. Montesori (1966, 59). Stoga, umjesto predvidivog, jednom struktuiranog radnog ambijenta, vaspitači treba da kreiraju fleksibilni, dinamični vaspitno-obrazovni diskurs u “organizaciji koja uči”, što je “Djetski sad”, prije više od jednog stoljeća utjelovio u unutrašnji život “dječje” ustanove.

ZAKLJUČAK

U namjeri da napravimo retrospektivni "pogled" na nekadašnji model djeteta i prve ideje o organizovanom pedagoškom djelovanju usredsređenom na djetinstvo u crnogorskoj sredini, dolazimo do prve predškolske ustanove i neizbježno, do njene utemeljiteljke, S. P. Metvago. Montesorijeva je svojevremeno istakla da "dodirnuti dijete, znači, dodirnuti najosjetljiviju tačku cjeline, čiji se korijeni nalaze u vrlo dalekoj prošlosti i koja se upućuje prema beskonačnoj budućnosti" (Montesori, 1966, 17). Stoga, listajući istorijske spise, sadržane u različitim publikacijama koje su izlazile u ondašnjoj Crnoj Gori, nalazimo podatke o nastanku prvog dječjeg vrtića, koje konveniraju sa sličnim dešavanjima u drugim evropskim sredinama, u okrilju novog "stoljeća djeteta". Na inicijativu S. P. Mertvago, prominentne ruske prosvjetiteljke otvoren je prvi dječji vrtić, čije su vaspitačice bile polaznice *Djevojačkog instituta* na Cetinju, što će označiti novu epohu u socijalnom životu crnogorske sredine. Promijenjeni pogled na dijete, označiće novu etapu u načinu otkrivanja, razumijevanja i prezervacije iskonske "dječje tajne" *i moći, a konsekvantno i cjelovite životne asure* relacija, navika, kvaliteta življenja, u crnogorskoj sredini. Uloga ruske prosvjetne misionarke u Crnoj Gori, stoga ima revolucionarni značaj za utemeljenje novog stanovišta o djetinjstvu, ljudskoj evoluciji i društvenom sazrijevanju.

PEDAGOGICAL IMPACT OF S. P. MERTVAGO ON THE
DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION
IN MONTENEGRO

Tatjana NOVOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro

e-mail: tabo@t-com.me

SUMMARY

This paper uses the historical method for analyzing the pedagogical activities and the important contribution of Sofija Petrovna Mervago to the development of children and women's education in Montenegro at the turn of the 20th century, so called "the century of the child". In 1903, the Russian educator, known as the headmistress of the Girls' Institute in Cetinje, initiated the establishment of the Kindergarten of the Grand Duchess Milica Nikolaevna ("Djetski sad"). The changed view of a child and childhood will indicate a new stage in the way of understanding and preservation of children potentials, and consequently the whole life "mat" of customs, habits, and the Montenegrin way of life. The role of the Russian educational missionary, S. P. Mervago in Montenegro has revolutionary significance for adopting a new viewpoint about childhood, human evolution and social maturation.

Keywords: Sofija Petrovna Mervago, kindergarten, Djetski sad, Girls' Institute, childhood, preschool teachers

LITERATURA

- Bulatović, A. (2013):** Istorijski osvrt na obrazovanje i stručno usavršavanje vaspitača u Crnoj Gori (od osnivanja prve predškolske ustanove do danas). *Vaspitanje i obrazovanje*, XXXVIII, 4, 149–161.
- Cetinjski vjesnik** – Cetinje, 1908–1915 (Zbirka Montenegrina NBCG „Đurđe Crnojević”).
- Delibašić, R. (2009):** Djevojački institut kao regionalna škola i rad knjaza (kralja) Nikole na otvaranju velike škole-fakulteta. *Vaspitanje i obrazovanje*, časopis za pedagošku teoriju i praksu, Podgorica, 4, 19–35.
- Eraković, Lj. (1993):** Zgrada i namještaj prvog dječjeg vrtića u Crnoj Gori. *Podgorica, Prosvjetni rad*, 11, 5.
- Glas Crnogorca** – Cetinje, 1873–1944 (Zbirka Montenegrina NBCG „Đurđe Crnojević”).
- Gojkov, G. (2006):** Didaktika i postmoderna, *Metateorijska polazišta didaktike*, <http://www.uskolavrsac.edu.rs/KnjigeGG>.
- Habermas, J. (1974):** The public sphere: an encyclopaedia article. *New German Critique* 3, 49–55.
- Huizinga, J. (1970):** *Homo ludens, O podrijetlu kulture u igri*. Zagreb, Matica hrvatska.
- Jovanović, M. (1911):** O dječjim zabavištima. *Cetinje, Dan, list za nauku i književnost*, štampano u kralj. Crnogorskoj štampariji.
- Kamenov, E. (2010):** Različiti pristupi predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Evropi, *Nova škola*, br.7, Bijeljina, Pedagoški fakultet.
- Marković, T. (1971):** Prva ustanova za predkolsku djecu u Crnoj Gori, *Beograd, Predškolsko dete, Savez pedagoških društava Jugoslavije*.
- Martinović, D. (1983):** Portreti V. Cetinje, Centralna narodna biblioteka Republike Crne Gore “Đurđe Crnojević”.
- Martinović, D. (1995):** Portreti. Cetinje, Štampa Obod.
- Montesori, M. (1966):** *Dijete-tajna djetinjstva*. Zagreb, Naklada Slap.
- Mrdak, Ž. (2016):** Djevojački institut kao dio kulturne baštine Crne Gore, spec. rad. Fakultet za mediteranske poslovne studije, Crna Gora.
- Nimmo, J. (1998):** The Child in Community: Constraints From the Early Childhood Lore. U: Edwards, C. P., Gandini, L. & G. Forman (eds.): *The Hundred Languages of Children – The Reggio Emilia Approach, Advanced Reflections*. London, Ablex Publishing Corporation, 295–312.
- Prosvjeta** – Cetinje, 1885 – (Ustav Instituta 26).
- Ровинский [Rovinsky], П. [P.] (1969):** Софья Петровна Мертваго [Sofya Petrovna Mertvago]. *Словяенские известия [Slavyanskiye izvestiya]*, 4, 500–507.
- Rovinski, P. A. (1994):** Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti, tom IV, *državni život (1851–1907) – Arheologija*. Cetinje, Novi Sad, Izdavački centar “Cetinje”, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sr. Karlovci.
- Rovinski, P. A. (1998):** *Etnografija Crne Gore. Tom II*. Podgorica, CID.
- Slunjski, E. (2006):** *Stvaranje predškolskog kurikulumu*. Zagreb, Mali professor.

- Tragovima školstva (2009):** Tragovima školstva u Crnoj Gori. Cetinje, Narodni muzej Crne Gore.
- Vudhed, M. (2012):** Različite perspective o ranom djetinjstvu: teorija, istraživanje i politika, Beograd, Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta, CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Petrović, D. (1905):** O važnosti moralnog vaspitanja u osnovnoj školi. Cetinje, Učiteljski list.
- Vuksan, D. (1939):** Jedno pismo Pavla A. Rovinskog. Zapisi, XXI, 4, 230–232.
- Zakon o Narodnijem školama u Knjaževini Crnoj Gori (1907):** Cetinje. Kr. C. Državna štamparija.